

Tartu Ülikool
sotsiaalteaduste valdkond
psühholoogia instituut

Karmen Orlovski

SOOVITUSED TÕENDUSPÕHISTE SEKKUMISTE RAKENDAMISEL EESTI
UIMASTIPOLIITIKA KONTEKSTIS

Uurimistöo

Juhendaja: Mariliis Vaht PhD

Jooksev pealkiri: Tõenduspõhiste sekkumiste rakendamine

Tartu 2021

Soovitused tõenduspõhiste sekkumiste rakendamisel Eesti uimasipoliitika kontekstis

Kokkuvõte

Antud uurimistöo eesmärgiks on tutvustada Eesti uimastipoliitikat ning anda soovitusi tõenduspõhiste sekkumiste rakendamisel uue valge raamatu kontekstis. Uurimistöo tugineb Siseministeeriumi poolt välja töötatud valgele raamatule ja hiljem sellele koostatud raportile. Edukate tõenduspõhiste sekkumiste rakendamise leidmiseks töötas autor läbi teemakohast kirjandust, mille keskmeks kujunes Abraham Wandersmani (2008) ja tema kolleegide poolt välja töötatud *Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation* ehk ISF programm. Antud programmi annaks edukalt Eestisse integreerida ning selle tulemusel parandada meie uimastipoliitikat nii koolides kui ka riigis.

Märksõnad: Eesti uimastipoliitika, tõenduspõhine sekkumine, valge raamat, ISF mudel

Recommendations for evidence based interventions in Estonian drug policy

Abstract

The purpose of this study is to introduce Estonian drug policy and give recommendations for implementing evidence based interventions in context of putting together a new edition of valge raamat. The study is based on valge raamat and it's raport which is put together by Estonian Ministry of the Interior. Author worked through literature of successful interventions implementations and the centre of this study became work by Abraham Wandersmani (2008) and he's colleagues - Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation (ISF). ISF model can be applied in Estonia and therefor improve Estonian drug policy.

Keywords: Estonian drug policy, evidence-based intervention, valge raamat, ISF model

SISSEJUHATUS

Probleemi kirjeldus

Uimastite tarvitamine on negatiivne sotsiaalne nähtus, mis toob kaasa ebaproportsionaalselt suured ühiskondlikud ja isiklikud tagasilöögid. Uimastite pideva tarvitamisega kaasnevad sõltuvus, vigastused, haridustee katkemine, passiivsus tööturul, koormus tervishoiu- ja hoolekandesüsteemile ning kuritegevus, mis kõik tekitavad ühiskonnale suurt kahju ning loovad omakorda uusi sotsiaalprobleeme (Siseministeerium, 2014). Uimastite alla kvalifitseeruvad antud töös nii legaalsed uimastid nt alkohol ja nikotiin kui ka seadusega kontrolli all olevad narkootilised ja psühhotroopsed ained. Eesti uimastitarvitamise olukorda iseloomustab kooliõpilaste kõrge narkootikumide tarbimine, suur narkosurmade arv ja suur süstivate narkomaanide osakaal (Siseministeerium, 2014). Kõige levinum narkootikum on noorte seas kanep (Tervise Arengu Instituut, 2016b). 2017/18 õppeaastal läbi viidud uuringust selgus, et kokku 11–15-aastastest kooliõpilastest oli 7% vähemalt korra elu jooksul tarvinud/proovinud kanepit, sh 9% poistest ja 6% tüdrukutest. Viimase 30 päeva jooksul oli kanepit tarvinud 3% 11–15-aastastest õpilastest (Oja et al., 2019). On leitud, et aju õpib elu jooksul korduva käitumise puhul uusi mustreid ja harjumusi ning lapsepõlves ja teismeeas alguse saanud käitumismustrid mõjutavad inimesi kogu elu. Esmane ennetus peab seega algama palju varem kui algavad erinevad riskikäitumised (Siseministeerium, 2014).

Uimastipoliitika Eestis

Eestis on valitsuskomisjoni tellimusel ja Siseministeeriumi eestvedamisel valminud uimastitarvitamise vähendamise poliitika alusdokument ehk valge raamat, kuhu on panustanud mitme valdkonna eksperdid (Siseministeerium, 2014). Valge raamat valmis 2014. aasta alguseks ning 2018. aastal otsustati uimastiennetuse valitsuskomisjoni nõupidamisel koostada möödunud perioodi tegevuste hindamine ja uue perioodi tegevuskava (*Uimastiennetus / Siseministeerium, s.a.*). Sellest tulenevalt ilmus 2019. aasta lõpus valge raamatu lõpphindamise raport, kus on muuhulgas toodud esile kitsaskohad ja arenguvajadused, mis on aluseks järgmise perioodi poliitikainstrumendi koostamisel (Siseministeerium, 2019). Laias plaanis on Eesti uimastipoliitika selle dokumendi järgi jagatud kolme mõjusuunda: narkootikumide kättesaadavuse vähendamine (1), narkootikumide tarvitamise alustamise ennetamine (2) ja uimastisõltlaste abistamine tervenemisel (3) (Siseministeerium, 2019). Käesolev töö keskendub lõpphindamise raporti teise

mõjusuuna ehk ennetamise üheks osaliselt täitmata jäänud eesmärgi parendamisele, täpsemalt teemale „Tõendus põhiste universaalsete sekkumiste kohaldamine kasvatus- ja haridusasutustes“.

Tõendus põhiste universaalsete sekkumiste kohaldamine kasvatus- ja haridusasutustes – analüüs

Teise mõjusuuna peamine eesmärk oli pakkuda süsteemseid, järjepidevaid ja piisavaid ennetusteenuseid, mis tugevdavad nii täiskasvanud elanike kui ka laste kaitsetegureid uimastisõltuvuse vastu. Süsteemne ennetustöö saab alguse riigi tasandi süsteemsest ja valdkondade ülesest lähenemisest ennetustööle (Siseministeerium, 2019). Tõendus põhiste universaalsete sekkumiste kohaldamine kasvatus- ja haridusasutustes analüüsi osa jaguneb kuueks alateemaks: eestvedaja ja vastutaja roll (1), sotsiaalsete pädevuste arendamine õppekava raames (2), haridusasutuste keskkonna kujundamine, sh uimastipoliitika koolis (3), haridusasutustes rakendatavad sekkumised (4), kvaliteetne, eetilise, inimkeskne ja vajadustele vastav ennetus (5) ning seire- ja hindamistegevused ennetusvaldkonnas (6) (Siseministeerium, 2019). Kõik need alateemad jagunevad omakorda veel mitmeteks punktideks ning kõigi alateemade ühine sisu on kriitika süsteemsuse ja järelvalve puudumise kohta. Näiteks: eestvedaja ja vastutaja rolli kandev Haridus- ja teadusministeerium ei ole taganud läbimõeldud kommunikatsiooni haridusasutuste ja noorsootöö suunal, et muuta hoiakuid ja arendada väljaõpet; kasutusel on ebakvaliteetsed tegevused, millest lahti-saamiseks oleks abi riiklike kvaliteedistandardite kehtestamisest; puudub ülevaade sekkumiste kvaliteedist, tulemuslikkusest, ulatusest, kestusest ja haavatavamate sihtrühmade kaasatusest; nõrk koostöö teadusasutuste ja praktikute vahel; eesmärk peaks olema üleüldise ennetustöö läbimõeldus, süsteemsus, pikaajalisus, järjepidevus ja mõõdetavus igas haridusasutuses ning selleks tuleb haridusasutustele luua tugisüsteem (Siseministeerium, 2019).

Ülevaade praegustest sekkumistest Eestis

Euroopa narkootikumide ja narkomaania seirekeskuse (EMCDDA) seisukohtade järgi peaks kooli uimastiharidus olema fikseeritud uimastiennetuse õppekava järgi, mis hõlmab endas ettevalmistatud õppematerjale, kindlat õpetamise meetodikat ja selgeid õpiväljundeid (Kull et al., 2015). Hetkel puudub meil fikseeritud uimastiennetuse õppekava, kuid põhikooli riiklik õppekava Eestis näeb ette, et teise kooliastme õpilane väärtustab tervislikke eluviise, on teadlik tervist kahjustavatest teguritest ja sõltuvusainete ohtlikkusest (Põhikooli riiklik õppekava 17.07.2020). Inimeseõpetuse ainekava järgselt kuuenda klassi lõpetaja kirjeldab uimastite tarbimisega

kaasnevaid riske ja väärtustab tervislikku elu uimastiteta; demonstreerib õpituatsioonis, kuidas keelduda ennast ja teisi kahjustavast tegevusest (*Sotsiaalainete ainekava*, s.a.). Tervise Arengu Instituudi (TAI) poolt on välja töötatud „Uimastiennetuse õpetajaraamat põhikoolile (2015)“, mis on mõeldud põhikooli õpetajatele ning teistele laste ja noortega tegelevatele spetsialistidele (Kull et al., 2015). Eelkõige lähtub raamat põhikooli inimeseõpetuse ainekavast ning tugineb kolmele tõendus põhisele programmile: *UNPLUGGED*, *LifeSkills Training* ja *Skills for Health* (Tervise Arengu Instituut, s.a.-b).

Lisaks on TAI välja töötanud uimastiennetusjuhendi koolidele „Soovitused uimastiennetuseks ja uimastitega seotud juhtumite lahendamiseks koolis (2014)“. Juhendist leiab praktilisi nõuandeid, kuidas uimastiennetust koolis järjepidevalt ja kõiki osapooli haaravalt korraldada ning kuidas rakendada ühiseid kokkuleppeid uimastite tarvitamise ennetamiseks ja erinevate olukordade lahendamiseks (Tervise Arengu Instituut, 2018). Antud käsiraamatu lisade all on näited ennetusprogrammide ja headest praktikatest, välja tuuakse järgnevad soovitused koolides kasutamiseks: Botvini eluoskuste õpe (*Botvin LifeSkills training*), Imelised aastad (*Incredible Years*), Avatud (*Unplugged*), VEPA mäng ehk käitumisoskuste mäng (*Good Behavior Game*), Efekt alkoholiennetusprogramm, T.O.R.E. tugiõpilastegevused, Kiusamisvaba kooliprogramm ehk KiVa, „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool“ programm, Kogu kooli hõlmava positiivse käitumise toetus (*School-wide Positive Behavior Support*), Suitsuprii klass, Positiivse vanemluse programm (*Triple P – Positive Parenting Program*) (Tervise Arengu Instituut, 2016a).

Seega reguleerib uimastiennetuse praktilist poolt justkui Tervise Arengu Instituut, kelle kodulehele on koondatud kõik Eestis kasutusel olevad uimastiennetuse juhendmaterjalid. Sinna on koondatud viiteid eesti- ja venekeelsetele juhendmaterjalidele, mis toetavad lastega töötavaid spetsialiste uimastitarvitamise ennetamisel ja vähendamisel ning samuti ka kasulikke linke lastevanematele ja paljudele teistele (Tervise Arengu Instituut, s.a.-a). Kesksel kohal on neli materjali: „Uimastiennetuse õpetajaraamat põhikoolile (2015)“, „Soovitused uimastiennetuseks ja uimastitega seotud juhtumite lahendamiseks koolis (2014)“, „Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus, Õpetajaraamat I kooliastmele (1.–5. klassile lihtsustatud õppekava järgi) (2007)“, „Räägime tervisest! Juhendmaterjal noorsootöötajatele (2011)“ (Tervise Arengu Instituut, s.a.-a). Millist materjali, millises mahus ja kuidas rakendada jääb aga iga kooli, noorsootöötaja või õpetaja enda otsustada.

Viimastel kümnenditel on koolikesksed uimastiennetusprogrammid liikunud pelgalt info ja negatiivsete tulemuste andmisest mitmekülgseks ja interaktiivseks lähenemiseks (Bruno & Csiernik, 2020). Seega on tõenduspõhised sekkumised haridusmaastikul aina populaarsemad, kuid nende edukas läbiviimine veel lapsekingades. Selle parandamiseks on loodud erinevaid mudeleid, mille läbivaks jooneks on tugisüsteemi olemasolu, mis aitab kaasa ja lihtsustab teaduspõhiste lähenemiste elluviimist praktikas ehk lühidalt öeldes konkreetne süsteem ja protsess, mis töötab järjepidevalt koostöös kooli või piirkonna koolidega, et rakendada tõenduspõhiseid praktikaid (P. D. Flaspohler et al., 2012). Nagu eeltoodust välja paistab on ka Eestis puudu ühtne poliitika ja sujus koostöö riigi ja asutuste vahel, mis tagaks süsteemsuse ja järjepidevuse.

Uurimistöö eesmärk ja uurimisküsimused

Antud uurimistöö eesmärgiks on kirjeldada kuidas kohaldada edukalt tõenduspõhiste sekkumiste rakendamist koolis ning pakkuda välja Eestikeskne lahendus.

Uurimisküsimused:

1. Millised on toimiva tõenduspõhise sekkumise kriitilise tähtsusega osad?
2. Kuidas võiks Eesti uimastipoliitika enda süsteemi arendada, et tõenduspõhised sekkumised oleksid tõhusamad?

Autorile ei ole teada, et antud küsimusi oleks Eestis varasemalt uuritud, mistõttu on töö esimene oma valdkonnas. Tegemist on kvalitatiivse uurimistööga.

MEETOD

Tõenduspõhiste programmide edukat rakendamist tutvustavate sobivate artiklite leidmiseks otsiti artikleid andmebaasidest Google Scholar ja Web of Science. Sobivate artiklite leidmiseks kasutati märksõnu: „*substance use*“ või „*drug use*“ + „*school-based interventions*“, „*evidence-based practices*“ või „*school-based drug prevention system*“, „*prevention level*“, „*intervention inspection*“, „*substance prevention*“, „*interventions inspection*“, „*monitoring school-based prevention*“. Kriteeriumitele vastava artikli leidmisel vaadati läbi ka Web of Science kaudu antud artiklile viitamised. Otsiti tasuta ja avaliku ning Tartu Ülikooli poolt tagatud juurdepääsuga avaldatud artikleid. Leitud artiklite seast valiti välja sobivamad pealkirja ja lühiülevaate alusel. Uurimisöö keskmeks kujunes Abraham Wandersmani ja tema kolleegide poolt välja töötatud *Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation* ehk ISF programm ning selle erinevad kajastused.

TULEMUSED

ISF programm

Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation ehk raamistik interaktiivse süsteemi levitamiseks ja rakendamiseks (edaspidi ISF programm) on kogukonnateadusel põhinev mudel, mis aitab teaduslikel uuringutel praktilist rakendust leida (Wandersman et al., 2008). ISF mudeli eripäraks on erinevate osapoolte vajaduste rahuldamine ehk kasutegur on nii rahastajal, teadlasel, praktikul ja teistel süsteemis osalejatel. Ühtlasi tähendab see ka seda, et kõiki neid osapooli on vaja, et programmi edukalt rakendada (Wandersman et al., 2008). ISF programm koosneb kolmest tsüklist: *the Prevention Synthesis and Translation System* ehk ennetussüsteemi käsitlus ja mugandamine, *the Prevention Support System* ehk ennetussüsteemi tugivõrgustiku loomine ning *the Prevention Delivery System* ehk ennetussüsteemi rakendamine (Wandersman et al., 2008). Edaspidi käsitletakse süsteemi kasutajatena nelja osapoolt: teatud tõenduspõhise sekkumise looja ehk arendaja; sekkumise haldaja ehk praktik, kes viib sekkumise lähemale selle vajajatele; tugisüsteem, kes hakkab teenust pakkuma ja nõustama sihtrühma; ning sihtrühm ehk antud töös kool, kes sekkumist vajab.

Ennetussüsteemi käsitlus ja mugandamine

Kui uute lähenemiste kohta teaduslikult välja töötatud info on ligipääsetav ja kasutajasõbralik, sisaldab endas selgeid näiteid ja lähenemise kasulikkust, on tõenäosus lähenemise edukaks levitamiseks ja rakendamiseks suurem (Backer, 2000). Ennetussüsteemi käsitluse ja mugandamise etapi peamine tegevus on olemasolevate uurimistöode analüüsimine, tõlkimine (nii otseselt kui kaudselt) ja mugandamine praktikute jaoks, kes selle info najalt tööle hakkavad (Wandersman et al., 2008). Informatsioon tõenduspõhise sekkumise kohta on esitatud mitmetes uurimistöodes, ajakirjades, raamatutes jne ning tihti läheb erinevates allikates sisalduv ka omavahel vastuollu. Selleks, et tagada asjakohane informatsioon tuleb läbi töötada kõik võimalikud uuringud, meta-analüüsid, kirjanduse ülevaated, ülevaateartiklid jms ning seda teha järjepidevalt (Wandersman et al., 2008). Antud etapi võtmesõna on koostöö arendajate ja praktikute vahel ning edaspidise edukuse tagaks ka sihtrühmade kaasamine, et tulemus oleks kasutust leidev ja kasulik (Wandersman et al., 2008).

Ennetussüsteemi tugivõrgustiku loomine

Kuigi tõendus põhiste sekkumiste kohta info kogumine, selle korrastamine ja mugandamine on oluline, ei ole see siiski piisav tagamaks reaalselt muutust sekkumise rakendamisel. Selleks on loodud ennetussüsteemi tugivõrgustik ehk teine aste, mis on kogu ISF protsessi võtmekohaks. See tähendab tugisüsteemi, millel on kaks peamist ülesannet: innovatsioonispetsiifiline toetus ning üldine toetus sihtrühmale (Wandersman et al., 2008). Innovatsioonispetsiifiline toetus aitab sihtrühmal areneda ja end üles ehitada läbi erinevate tegevuste, nt korraldades koolitusi, andes tehnilisi juhiseid ning viies läbi arengutreeninguid. Üldisem toetus tähendab programmis osaleva sihtrühma jaoks selle taristu hindamist, organisatsiooni võimete ja motivatsiooni hindamist ja tõstmist, kuid mitte konkreetselt nende arendamist (Wandersman et al., 2008). Tugivõrgustik tähendab siinkohal organisatsiooni, kes aitaks sihtrühmas välja koolitada tugevaid juhte, kes mõistaksid tõendus põhise sekkumise toimimist ja arendaksid seda kogukonnas luues koostööpartnereid ja toetajaid. Samuti on tugivõrgustiku ülesanne tagada kvaliteetne ja järjepidev treening ning tehniline abi konkreetse sekkumise rakendamisel ning hoida kõrgena sihtrühma motivatsioon ja oskused (P. Flaspohler et al., 2012).

Ennetussüsteemi rakendamine

Selleks, et tõendus põhistest teooriatest kasu oleks, tuleb neid praktikas ka rakendada. Rakendus võib aset leida nii kooli-, kogukonna- või riiklikul tasandil. Selleks tuleb sihtrühmal koguda informatsiooni enda vajaduste ja võimaluste kohta, leida sobiv sekkumine ja kohandada see enda vajadustele vastavaks (Wandersman et al., 2008). Rakendamise edukuses mängivad määravat rolli organisatsiooni juhtimine, selle visioonid ja eesmärgid, pühendumus, suurus, sisekliima, oskused enda tööd planeerida ja hinnata. Samuti ka kogukonna ja sekkumist puudutavate inimeste valmisolek, kompetents, sotsiaalne kapital ja kollektiivne edukuse määr.

Võimestav hindamine

Võimestava hindamise teooria põhineb kogukonnateadusel. Kogukonnateadus on interdistsiplinaarne valdkond, mis arendab ja uurib kogukonnakeskseid mudeleid, et tõendus põhiseid sekkumisi saaks rakendada tõhusamalt ja tulemuslikumalt (Wandersman, 2003). Võimestava hindamise eesmärk on parendada programmi edukust kaasates osalejaid ja eksperti. Koostöös programmi arendajaga, kellele on tagatud vahendid et hinnata programmi planeerimist,

ellu viimist ja kvaliteedi hindamist saavad programmi kasutajad seeläbi võimaluse parandada planeerimist, kvaliteetset rakendamist, tulemuste hindamist ja arendada välja kvaliteetne ja jätkusuutlik süsteem, mis suurendab tõenäosust saavutamaks vajalikke tulemusi (Wandersman, 1999; (Wandersman et al., 2005). Positiivseid tulemusi tagab huvirühmade suurem osalus ja kaasamine et planeerida, ellu viia ja hinnata uusi ja olemasolevaid praktikaid (Wandersman, 2003).

ARUTELU

ISF mudeli rakendamine Eesti uimastipoliitika kontekstis

Esimene samm, ehk tõendus põhiste sekkumiste leidmine, nende mugandamine ja integreerimine sihtrühmale on Eesti kontekstis TAI poolt kokku koondatud info ja selle kättesaadavuse võimaldamine. Välja on valitud tõendus põhised sekkumised, mis on tõlgitud nii otseselt kui kaudselt pidades silmas sihtrühma vajadusi. Koostatud on uimastiennetuse õpetajaraamat, mis sisaldab endas töölehti ja ülesandeid õpilastega läbi viimiseks.

Teiseks ehk võtmesammuks on tugivõrgustiku loomine, kes tegeleb innovatsiooni-spetsiifilise info edastamisega ning üldisema toetuse tagamisega. Innovatsiooni-spetsiifilise info edastamine tähendab esmalt sekkumisprogrammi tutvustamist koolile, selle aktsepteerimisel kaasneb tugivõrgustikupoolne pidev toetuse ja info tagamine, vajadusel koolitused ja arengutreeningud. See on punkt, mida meil hetkel veel pole ning mille järele on suur vajadus nagu ka valge raamatu raportist selgus. Leian, et Eestis peaks taolist tugisüsteemi ülesannet täitma Haridus- ja Teadusministeeriumi (HTM) allüksus. Riigil on edukaks toimimiseks vaja tervet ja haritud ühiskonda, kuna antud kontekstis räägime lastest, kelle eest ka riik kaudselt vastutab, peaks ka riik olema enda poolsest sisendist huvitatud. Omakorda peaks allüksuse koordineerida olema maakondlikud tugivõrgustikud, kes omavad ülevaadet enda haldusalas toimuvast. Protsess ise peaks alguse saama HTM allüksuse ja maakondadest kokku pandud võrgustiku koolitamisest. Sealt edasi peaks tulema koolide kaasamine esialgu teema tähtsuse selgitamises ja ülevaate andmisest, ning nende motiveerimisest.

Viimane ehk ennetustegevuse elluviimise süsteem tähendab, et koolid hakkavad esmalt koostama ülevaadet enda hetkeolukorrast. Oluline on, et nad tajuksid vastutust ja samas tuge võrgustiku poolt ning neile oleksid kättesaadavad võimalused koolitusteks. Selle sammu lõppeesmärk oleks koolides toimuv järjepidev süsteemne lähenemine ja andmete kogumine ning selle jõudmine

Haridus- ja Teadusministeeriumini välja. Ka kuulub siia alla järjepidev andmete kogumine ja suhtlemine tugivõrgustikuga. Koolides ennetustegevuse süsteemi tutvustamine ja loomine, koolitöötajate koolitamine antud valdkonnas, info järjepidev kogumine, õpetajatele vajalike materjalide jagamine ja nende koolitamine sellega töötamisel jne. Usun, et taolist süsteem annaks Eestis edukalt rakendada, sest pool tööd on juba tehtud. Tähtis on osapoolte motiveerimine ja koostöö, sest vaid seeläbi saab tekkida areng ja tulemused.

KIRJANDUSE LOETELU

- Backer, T. E. (2000). The failure of success: Challenges of disseminating effective substance abuse prevention programs. *Journal of Community Psychology*.
- Bruno, T. L., & Csiernik, R. (2020). An Examination of Universal Drug Education Programming in Ontario, Canada's Elementary School System. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18(3), 707–719. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-9977-6>
- Flaspohler, P. D., Meehan, C., Maras, M. A., & Keller, K. E. (2012). Ready, Willing, and Able: Developing a Support System to Promote Implementation of School-Based Prevention Programs. *American Journal of Community Psychology*, 50(3–4), 428–444. <https://doi.org/10.1007/s10464-012-9520-z>
- Flaspohler, P., Lesesne, C. A., Puddy, R. W., Smith, E., & Wandersman, A. (2012). Advances in bridging research and practice: Introduction to the second special issue on the interactive system framework for dissemination and implementation. *American journal of community psychology*, 50(3–4), 271–281.
- Kull, M., Saat, H., Kiive, E., & Põiklik, E. (2015). *Uimastiennetuse õpetajaraamat põhikoolile*. Tervise Arengu Instituut.
- Oja, L., Piksööt, J., Aasvee, K., Haav, A., Kasvandik, L., Kukk, M., Kukke, K., Rahno, J., Saapar, M., & Vorobjov, S. (2019). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine 2017/2018. Õppeaasta uuringu raport*. Tervise Arengu Instituut. https://intra.tai.ee//images/prints/documents/157970053289_eesti_kooliopilaste_tervisekaitumine.pdf
- Põhikooli riiklik õppekava (17.07.2020). (s.a.). *Riigi Teataja*. Salvestatud 30. detsember 2020, <https://www.riigiteataja.ee/akt/114072020024?leiaKehtiv>

Siseministeerium. (2014). *Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika*.

https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/valge_raamat.pdf

Siseministeerium. (2019). *Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika valge raamat 2014–2018 lõpphindamise raport*. Siseministeerium.

Sotsiaalainete ainekava. (s.a.). Salvestatud 30. detsember 2020,

<https://www.riigiteataja.ee/aktiis/1140/7202/0024/1m%20lisa5.pdf#>

Tervise Arengu Instituut. (s.a.-a). *Uimastiennetus / Terviseinfo*. Salvestatud 19. detsember 2020,

<https://www.terviseinfo.ee/et/tervise-edendamine/koolis/olulised-abimaterjalid/uimastiennetus>

Tervise Arengu Instituut. (s.a.-b). *Uimastiennetuse õpetajaraamat / Terviseinfo*. Salvestatud 26.

november 2020, <https://www.terviseinfo.ee/et/tervise-edendamine/koolis/olulised-abimaterjalid/uimastiennetus/uimastiennetuse-opetajaraamat>

Tervise Arengu Instituut. (2016a). *Soovitused uimastiennetuseks ja uimastitega seotud juhtumite lahendamiseks koolis*. Tervise Arengu Instituut.

https://www.terviseinfo.ee/images/Uimastiennetus_koolis_juhendmaterjal.pdf

Tervise Arengu Instituut. (2016b). *Uimastite tarvitamine koolinoorte seas: 15–16-aastaste õpilaste legaalse ja illegaalse narkootikumide kasutamine Eestis*.

http://lft.ee/admin/upload/files/ESPAD%20raport_2016.pdf

Tervise Arengu Instituut. (2018). *Uimastiennetus Eestis*. Tervise Arengu Instituut.

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/15422884779_uimastinnetus__.pdf

Uimastiennetus / Siseministeerium. (s.a.). Salvestatud 9. jaanuar 2021,

<https://www.siseministeerium.ee/et/eesmark-tegevused/enetustegevus/uimastiennetus>

- Wandersman, A. (1999). Framing the evaluation of health and human service programs in community settings: Assessing progress. *New Directions for Evaluation*, 1999(83), 95–102.
- Wandersman, A. (2003). Community Science: Bridging the Gap between Science and Practice with Community-Centered Models. *American Journal of Community Psychology*, 31(3–4), 227–242. <https://doi.org/10.1023/A:1023954503247>
- Wandersman, A., Duffy, J., Flaspohler, P., Noonan, R., Lubell, K., Stillman, L., Blachman, M., Dunville, R., & Saul, J. (2008). Bridging the gap between prevention research and practice: The interactive systems framework for dissemination and implementation. *American journal of community psychology*, 41(3–4), 171–181.
- Wandersman, A., Snell-Johns, J., Lentz, B. E., Fetterman, D. M., Keener, D. C., Livet, M., Imm, P. S., & Flaspohler, P. (2005). The principles of empowerment evaluation. *Empowerment evaluation principles in practice*, 27.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Karmen Orlovski